

13. Дмитрук В. Вони боролися за волю України / В. Дмитрук. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2007. – 1072 с.
14. Історія міст і сіл України РСР : в XXVI т. Волинська область / [гол. ред. кол. І. С. Клімаш та ін.]. – К. : Академія наук УРСР, 1970. – 746 с.
15. Книга пам'яті України: Волинська область : у 3 т. Т. 1. М. Луцьк, Володимир-Волинський, Горохівський, Іваничівський, Камінь-Каширський, Ківерцівський райони. – Львів : Каменяр, 1995. – 567 с.
16. Кондратюк К. Радянський партизанський рух на Волині / К. Кондратюк // Волинь у Другій Світовій війні : зб. наук. та публ. пр. / голов. упоряд. М. М. Кучерепа. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2005. – 252 с.
17. Кудь В. Фронтіві операції із визволення Волині у 1944 році / В. Кудь // Волинь у Другій Світовій війні : зб. наук. та публіцист. пр. / [голов. упоряд. М. М. Кучерепа]. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2005. – 252 с.
18. Макарчук С. Втрати населення на Волині в 1941–1947 рр. / С. Макарчук // Україна-Польща: важкі питання : матеріали V Міжнар. семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої Світової війни» (Луцьк, 27–29 квіт. 1999 р.). – Т. 5. – Варшава : [б. в.], 2001. – 360 с.
19. Пограничные войска в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945. – М. : Наука, 1968. – 706 с.
20. Пушук І. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Ківерцівський район / І. Пушук. – Луцьк : ВАТ «Волин. обл. друк.», 2008. – 312 с.
21. Україна-Польща: важкі питання : матеріали V Міжнар. семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої Світової війни» (Луцьк, 27–29 квіт. 1999 р.). – Т. 5. – Варшава : [б. в.], 2001. – 360 с.
22. Євницький З. Нариси з історії про події Великої Вітчизняної війни (1941–1944 рр.) на території Ківерцівського району. – Ч. 2 / З. Євницький. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2005. – 224 с.
23. Євницький З. Нариси з історії про події Великої Вітчизняної війни (1941–1944 рр.) на території Ківерцівського району. Ч. 1 / З. Євницький. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2006. – 376 с.

Роман Михальчук

Журнал «Український хлібороб» як засіб нацистської пропаганди (Рівне, січень–жовтень 1942 р.)

На прикладі часопису «Український Хлібороб» (м. Рівне, січень–жовтень 1942 р.). розкрито напрями пропаганди нацизму та її роль в ідеологічній обробці населення.

Ключові слова: пропаганда, журнал «Український Хлібороб», видавництво «Волинь», «жидо-більшевизм».

Михальчук Роман. Журнал «Український хлібороб», как средство нацистской пропаганды (Ровно, январь–октябрь 1942 г.). На примере журнала «Украинский Хлебороб» (г. Ровно, январь–октябрь 1942 г.) раскрываются направления пропаганды нацизма и его роль в идеологической обработке населения.

Ключевые слова: пропаганда, журнал «Украинский Хлебороб», издательство «Волынь», «жидо-більшевизм».

Mukhalchuk Roman. A Magazine is the «Ukrainian Farmer», as Mean of Nazi Propaganda (Rivne, January–October, 1942). On the example of the magazine «Ukrainian farmers» (Rivne, January–October 1942) disclosed areas Nazi propaganda and its role in the ideological treatment of the population.

Key words: propaganda, magazine «Ukrainian farmers», publisher «Volyn», «zhydo-bolshevism».

Актуальність дослідження. Найбільш дієвим способом пропаганди на теренах окупованих частин України нацистами стали засоби масової інформації (ЗМІ). Історіографія теми оперує різними даними кількості видань часів окупації. У монографії К. Курилишина зазначено, що їх виходило не менше 365 [25, 5]. Є й інші дані – від 150 до більше ніж 450 видань різного гатунку: від щоденних газет до майже наукових часописів [30, 9].

У Райхскомісаріаті «Україна», відповідно до границь, на січень 1942 р. виходило 45 газет українською мовою [2, 95]. На території Рівненщини виявлено 14 (з 1941–1944 рр.). У Рівному видавали сім часописів, у Костополі – чотири, два – у Сарнах та один у м. Дубно – «Школяр» (1941) [25, 316–325].

З-поміж зазначених найбільш дослідженими є часописи «Волинь», «Костопільські вісті» та «Голос Сарненщини». Першу вважають одним із «найпотужніших» видань не лише на Волині, але й

у Рейскомісаріаті «Україна». Решта – менш «затребувані» дослідниками в професійних колах. Одним із таких є журнал «Український Хлібороб», на який звертали увагу журналісти, однак він був обділений гідною увагою істориків. Окремий підрозділ своєї дисертації «Питання професійної культури на сторінках “Українського хлібороба”», (напряма «Журналістика») присвятила цьому виданню Р. Радчик [31]. У дисертаційному дослідженні М. Михайлюк знаходимо всього п’ять речень характеристики рівненського періоду видання і ще три речення про київський період [27, 130]. Більш ширше характеризує означене видання довідник Курилишина [24, 452–454].

Все ж часопис залишається найбільш недостатньо вивченим серед видань, що виходили в часи нацистської окупації на теренах Рівненщини. Тому **завдання статті** продиктоване необхідністю охарактеризувати напрями діяльності, спрямованість публікацій журналу «Український Хлібороб» та з’ясувати вплив пропаганди на його сторінках на населення краю.

Джерела дослідження. Їх основу склали номери видання «Український Хлібороб», що виходив у Рівному з січня по жовтень 1942 р., і які зберігаються в Державному архіві Рівненської області. За окреслений період вийшло 10 номерів. Вагомими джерелами стали справи Держархіву Рівненської області – фонди Українського видавництва «Волинь» (Державний архів Рівненської області (далі – Держархів Рівненської обл.), ф. Р-280), що видавало журнал, а також часописи Рівненщини, які виходили в зазначений період.

Виклад матеріалу. Журнал «Український Хлібороб» – видання часів нацистської окупації, що засноване та спочатку виходило в Рівному, а згодом у м. Київ. Як повідомляло видавництво «Волинь», «Український Хлібороб» – популярний фаховий журнал сільського господарства, «ілюстрований місячник новітньої господарки» [20].

Своїм заснуванням «Український Хлібороб» завдячував Рівненському обласному земельному відділу, який займався організацією і створенням сільських товариств «Сільський господар». Цікаво, що ще 19 жовтня 1941 р. в пресі було повідомлено, що цей відділ «приступив до видання популярного сільсько-господарського журналу «Український Хлібороб». Як бачимо, це повідомлення стало реальністю лише за два з половиною місяці, коли насправді вийшов перший номер видання [4, 3].

Часопис заснували як щомісячне видання. Редакція видання «Український Хлібороб»: головним редактором призначено Петра Колесника, хоча під час опрацювання номерів журналу виявлено, що в березневому випуску (Ч. 3) його редактором зазначено агроном Євгена Архипенка. До редколегії входили: Кость Думанський, Петро Колесник, Іван Ковалів, Іван Носаль та Микола Шумейко [4, 3]. Адреса редакції: м. Рівне, вул. Німецька, ч. 89.

З утворенням Німецького сільськогосподарського видавництва у Києві «Український Хлібороб» підпав під його юрисдикцію і з 9 листопада 1942 р. журнал виходив у м. Київ. У десятому номері редакція зазначала, що «на цім числі, 10-му, за місяць жовтень 1942 року видання журналу «Українських Хлібороб» в Рівному припиняється». З цієї нагоди «всім друзям, співробітникам, передплатникам і читачам» висловлювали подяку та сподівання, що «Український Хлібороб» у Києві буде виходити в більшому обсязі та накладі: «чим в більшій мірі може прислужитися господарській відбудові занедбаного хліборобства по широких теренах України». Нова адреса редакції в Києві: вул. Бульварно-Кудрявська, ч. 24, кім. 9 [6, 16]. Очолив агроном П. Лорценко. Він був керівником відділу та головним редактором. Заступник – агроном Ігор Медведюк [7, 16]. Матеріали готували професори Г. Махов та В. Фердинандов, агрономи І. Шендрик, В. Коменський, а також М. Левицький, Р. Зацерковний, П. Салунська, В. Дністряк [27, 130].

У поданій біографії видавництву «Волинь» редактор (на жаль, без підпису, однак очевидно – Петро Колесник) від 5 травня 1942 р. зазначав: «З приходом на Україну Великої Німецької Армії я одразу вступив до праці до Хліборобської Палати в Рівному. Всі агрономи цієї української інституції відчували потребу видання періодичного с-г органу, що і було оформлено з видавництвом “Волинь” в Рівному. Так було покликано до життя місячник “Український Хлібороб” у Рівному, а мене – його редактором» [14, арк. 46].

Плани щодо окремої обкладинки не було виконано. Її мали лише перші чотири номери (різного кольору). У нумерацію журналу її не включали. Вже з 5 по 10 числа нумерацію розпочали з першої сторінки. Починаючи з квітневого (Ч. 4) випуску, журнал змінює оформлення – на першій сторінці з’являються зміст (до цього його друкували зі зворотньої сторони обкладинки), вихідні дані на українській та німецькій мовах та символіка, що складалася із зображення вінка колосся, меча та плуга. Також поряд з колоссям зображені традиційні українські овочі та фрукти (буряк, яблука,

груші, гарбуз). Букву «У» в словосполученні «Український Хлібороб» прикрашає кетяг винограду. Така символіка замінила геометричний орнамент та квіти попередніх видань і займала близько чверті сторінки формату А-4. Нижче неї в одному рядку зазначали число видання, місяць, напис «Ілюстрований господарчий часопис» та рік видання, оскільки 10 номерів журналу в Рівному вийшло в один рік (січень–жовтень 1942), то цей напис не змінювався і був сталим: «Рік – I – 1942». Окрему нумерацію з першої сторінки розпочато вже з Ч. 5. Цікаво, що незалежно від кількості сторінок (32 чи 16) ціна була незмінною – 5 крб. Її зазначили в кожному виданні на початку обкладинки (до Ч. 3) та вкінці – (Ч. 5–10). Винятком є Ч. 4, де ціну не вказано. Таке ж розміщення інформації характерне і для назви, і для адреси та редактора видавництва.

Метою функціонування журналу було «змагати до того, щоб наш український народ став просвіченішим, розумнішим, а через те сильнішим. Бо хліборобських шкіл у нас дуже мало, щоб через них можна було перепустити таку велику кількість хліборобської маси» [18, 1].

Редакція видання зазначала, що журнал містить публікації «кращих знавців зі всіх ділянок сільського господарства, багато цікавих та фахових світлин» на 32-х сторінках друку. Однак аналіз наявних номерів «Українського Хлібороба» свідчить, що лише перших п'ять з них мали зазначену (32 с.) кількість. Наступні п'ять (Ч. 6–10) були зменшені вдвічі і мали по 16 сторінок. Поки що на рівні гіпотези висунемо причини такого скорочення: перша (суто технічна) – брак паперу, на що постійно нарікали співробітники видавництва; друга – (більш вірогідна) – ідеологічний тиск на легальні видання.

Після нетривалого періоду відносної самостійності (літо–осінь 1941 р.), налякані розмахом націоналістичного руху, особливо на Правобережній Україні, нацисти змінили своє ставлення до української преси. За статтю «Так було – так буде!» Улас Самчук був заарештований СД і місяць провів у Рівненській в'язниці. Ч. 32 (51) видання було конфісковано і 21 тис. примірників номеру знищено [8, 15–16]. З цього часу розпочинається період функціонування української преси, що характеризується повною залежністю від німецьких офіційних чинників. Це позначається і на виданнях, що друкували ті статті, які отримували з німецьких інформаційних агентств, а також значно зменшився їх обсяг. Очевидно, під жорна такої політики потрапив журнал «Український Хлібороб». Також з означеними подіями хронологічно співпадає зміна формату часопису «Волинь», що почав виходити у зменшеному форматі з 28 травня 1942 року (Ч. 40 (68)). Офіційне пояснення редакції «Волинь» на шпальтах однойменної газети про причини таких змін вказували як «з огляду на ощадливість в папері» [5, 1].

Прискіпливим був відбір на посаду головного редактора часописів. Зазвичай брали фахівців з вищою філологічною освітою та осіб, що негативно ставились до радянської влади або були політично нейтральними особами. Аналізуючи бухгалтерські документи, відомості на виплату зарплати службовцям видавництва «Волинь», зазначимо високий професійний склад його працівників, де німецькою мовою володіли всі вказані у переліку робітники (10), крім технічного персоналу. Наприклад, Андрій Мисечко (головний редактор) за знання німецької мови за червень 1943 р. отримав 300 крб [17, арк. 86]. Крім того, були й інші доплати (за редагування, за справжність тощо). Таким чином заробітна плата головного редактора зазначеного періоду становила 4100 крб (при ставці 1200 крб).

Популярність видання «Український Хлібороб» серед населення засвідчують численні листи з проханнями від юридичних установ, і від фізичних осіб висилати часопис, що зберігаються у фондах Українського видавництва «Волинь» (Держархів Рівненської обл., ф. Р-280). Більшість з них стосувалася всіх видань видавництва – часописів «Волинь», «Український Хлібороб», «Орленя», сільськогосподарських календарів, окремих книг тощо. Однак були й такі, що потребували лише «Український Хлібороб» чи «Волинь».

Начальник Кіровоградського обласного Управління зв'язку Олексій Петрович Каймакан у листі до редакції зазначав: «В Кіровоградській області мається великий попит на всі Ваші видання, а саме: газету “Волинь”, журнал “Український Хлібороб” і журнал “Орленя”, а також іншу літературу, особливо календарі на 1942 рік. Просимо дати повноваження на розповсюдження всіх Ваших видань на терені 30 районів Кіровоградської області» [16, арк. 30].

Відзначимо особливу популярність видань у Кіровоградському регіоні, звідки прохання присилати часописи та журнали видавництва «Волинь» надходили найчастіше [10, арк. 15]. Прохання Ціхона Тимофія Федоровича з Кіровоградської області в контексті пересилати «Волинь» та «Укра-

їнський Хлібороб» було одним з багатьох дублюючих в регіоні [15, арк. 3]. Ми не готові дати однозначну відповідь на запитання, чому саме на Кіровоградщині видання спричинили такий попит. Ймовірно – «голод живого українського слова», яке друкувалося у виданнях видавництва (в тому числі «Українського Хлібороба»).

Широка популярність часописів видавництва «Волинь» давала можливість заробітку їх розповсюджувачам, які отримували від 20 до 25 % від їх вартості. Зокрема, за розповсюдження «Українського Хлібороба», «Орленя» та «Волині» в Славутському регіоні 20 % отримував Іван Мінков [12, арк. 15]. Хоча заробіток не був основним фактором видавництва. Представник видавництва «Волинь» в м. Дубно Авенір Коломієць зазначав, що пресу «в першу чергу трактуємо як матеріал корисної пропаганди, а вже потім, як справу купецьку» [13, арк. 310].

Листи до редакції видання надходили не лише з проханнями висилати часописи, а й з проханнями опублікувати власні статті, вірші та твори. Публікували далеко не всі. Серед означених багато стосувалося сільськогосподарської тематики, автори яких просили помістити їх саме в «Українському Хліборобі». Так, 5.11.1942 р. Т. Димов із с. Арбузинки Миколаївської обл. просив надрукувати твір «Село» під прізвищем М. Хвоц саме в цьому часописі [11, арк. 6]. А Дмитро Миколайович Ковальський (м. Миколаїв) надіслав два вірші, де в бідах українського селянства звинувачує «ляхів та жидів» [11, арк. 47].

Характерними особливостями присланих творів була критика радянської системи господарювання на селі, яка часто поєднувалася з антисемітською риторикою, та використання штампу «жидобольшевизму».

Серед публікацій журналу виділимо статті, хроніки та оголошення. Окремо йшли матеріали, в яких лаконічно закликали хліборобів виконувати свою роботу. Особливо актуальними ставали вони в березневому номері (Ч. 3), коли наставала необхідність стимулювати українських хліборобів «засівати на весні свою землю, бо інакше будете голодувати» [34, 16] або коли нагадували хліборобам, що ті «мусять прогодувати також братів у містах» [35, 22]. У Ч. 4 зазначалося, що «цієї весни не може залишитися незасіяним ані одного, хоч найменшого, клаптика землі» [42, 24] та «Тільки пильний хлібороб одержує справедливі премії за труд, споживчі добра і добра щоденного вжитку!» [33, 31].

Щодо фактологічного наповнення часопису, то його основу складали статті з галузі тваринництва та сільського господарства, що були спрямовані на селянина. Це й зумовлювало специфіку видання, адже серед основних завдань щомісячника зазначалося піднесення (розвиток) занедбаного українського хліборобства та пропаганду прогресивних способів господарювання Європи [14, арк. 46].

Слід зазначити високий професійний рівень публікацій, адже серед авторів були «видатні українські агрономи, інженери та знавці» [20], доктори, інспектори (рибальства, будівництва), ветеринарні лікарі.

У часописі були матеріали з таких напрямів діяльності: «Рільництво», «Тваринництво», «Меліорація», «Рибальство», «Бджільництво», «Садівництво й городництво», «Ветеринарія», «Сільське будівництво», «Кооперативне молочарство», «Хліборобство», «Ремесло», «Хліборобська культурно-освітня робота», «З досвіду для досвіду», «Птахівництво», «Волинські скарби – лікарські рослини» [30].

У свої статтях автори писали про поліпшення якості обробітку ґрунту, підвищення урожайності, проблеми догляду за тваринами тощо («Що є культурний ґрунт» [39, 7–8], «Яке тепло любить городина» [37, 16–17], «Годуймо крілики» [43, 10–12], «Сортове питання в садівництві Волині» [38, 14–15], «Як відучити курку квокати» [45, 11] тощо). На сторінках журналу давали поради, як вилікувати хвороби: «Піроплазмоз» [21, 14–15], «Що таке носатизна і способи боротьби з нею» [23, 24–26], «Боротьба з галапасами у курей» [3, 22], «Чума свиней» [22, 15] тощо. Публікації містили велику кількість світлин, малюнків та рисунків, що робило видання цікавим та сучасним. Естетичне оформлення та вигляд впливали на його попит серед населення. Серед найчастіших дописувачів – агроном Михайло Ходаківський та інженер-агроном Павло Шадурський, однак найбільшу кількість публікацій належить протоієрею Михайлу Носалю, нариси якого «Волинські скарби – лікарські рослини» друкували в кожному номері (крім Ч. 4) [29].

Незважаючи на фаховість, німецька пропаганда використовувала і це видання в ідеологічній обробці населення. Агітацію німецького способу життя, статті антисемітського, антибільшовицького напрямку тут друкували.

Так, нацисти використали антибільшовицькі настрої населення, звинувативши євреїв у всіх злочинах, які чинили органи НКВС, що займали керівні посади і були головними носіями більшовицької ідеології [9, 794]. Поставивши знак рівності між євреями і владою, окупанти намагалися залучити населення на свій бік, пропагуючи тезу про слабкість СРСР та неминучу загибель [41, арк. 1]. Арад Іцхак влучно підмітив, що вислів «комуністи і євреї» став нероздільним поняттям у німецькій семантиці [1, 172]. Треба зазначити, що такого чинника не було ні в одній з країн, які раніше окупували нацисти [32, 62]. Відповідно ставлення до радянських євреїв було більш brutальними, ніж до євреїв Західної Європи [28, 237].

Оскільки критика «іудо-більшовизму» («жидо-большевизму») і опосередковано, і прямо стосувалася євреїв (жидів), така концепція робила можливою ефективну експлуатацію антисемітизму та юдофобії серед населення, що потерпіло від злочинів Радянського Союзу. Вважаємо/висновкуємо, що концепт поєднання двох «ворогів» (жидів та більшовиків) в одну систему спрацював значно ефективніше, якби ідеологічну війну проводили б окремо проти кожного з них.

Найпоширенішим засобом впливу на суспільну свідомість була преса. Журнал «Український Хлібороб» у поширенні антисемітських ідей мав свою специфіку. Такі публікації подавали на перших та останніх сторінках (центральні місця газети займали господарські статті).

Перша стаття мала ідеологічний характер (насмілимося назвати її «викривально-звинувачувальною»), де поряд з завданнями та проблемами українського сільського господарства, які потрібно було вирішувати, у всіх бідах звинувачували попередній режим. Поряд із критикою «жидівсько-більшовицькому» режиму, «жидівської комуні», «що принесли в Україні лише смерть та розруху», ідеалізувалося життя під проводом «Великонімеччини». Тому одним з лейтмотивів публікацій був вияв лояльного, надміру позитивного ставлення до Німеччини. В умовах окупації альтернативи публікацій в іншій легальній пресі не існувало. Тому зустрічаємо хвалу передовому німецькому/нацистському способу життя, «Великому Фіреру» Адольфу Гітлеру, «Великій Німецькій Армії». У квітневому (Ч. 4) випуску вміщено таке звернення: «Українці! Перемога Німеччиною большевиків дасть нам світле майбутнє. Чесною працею на ріллі, на підприємствах і урядах докажімо свою національну свідомість та політичну зрілість» [36, 3]. Також як зразок брали організацію німецького селянства, що мав стати «прикладом та дороговказом» у відбудові сільського господарства України [40]. Будучи передовим народом, німці допомагали українцям. Стаття «Нова організація німецького села» (вміщена в трьох номерах) [40] розповідає про новий етап розвитку сільського господарства в Німеччині після приходу до влади в 1933 р. Адольфа Гітлера та організацію ним земельного законодавства. Подібні публікації стали досить поширеними і в інших журналах («Сільсько-господарському календарі», «Українка» тощо). Конкретна німецька допомога в розвитку українського тваринництва полягала у дарунку 15 000 німецьких баранів мериносів [46, 11]. А генеральний комісар Волині і Поділля Шене повідомляв, що Рейх поставить українцям 50 жеребців [44, 2].

Лояльність до влади повинна була засвідчуватися скрізь, надто, коли це були особи, що працювали на високих посадах. Зокрема, редактор журналу в біографії видавництва «Волинь» зазначав про Фірера Адольфа Гітлера, який «буде своїм генієм» Нову Європу та «Велику Побідоносну Німецьку Армію Великонімеччини», якій Україна допоможе «продуктами живлення» [14, арк. 46].

Показовою є стаття «На шляху до відродження українського хліборобства» редактора журналу – П. Колесника, де з перших слів звучить антисемітська критика: «Велике нещастя спало на українську землю. Як смерч пронеслося по ній 20-літнє панування роз'юджених московсько-жидівських банд. Змели вони квітуче наше хліборобство, знищили вони добутки українського народу й квіт його – нашу свідому провідну верству». У заклик реорганізувати, відбудувати сільське господарства автор звинувачує більшовицьку владу в його занепаді. «Україну, багатий, квітучий край, житницю цілої Європи повернено було в руїну». У новостворених колгоспах селянин не був вже хліборобом, а тільки наймитом [19, 1]. Таким чином сформульовані звинувачення читачу адресувалися не просто як критика радянської влади, а і критика євреїв, які, слідуючи ідеології нацистів, очолили цей злочинний процес. Загалом, аналізуючи антисемітські висловлювання видання, зазначимо, що сім номерів з 10 містили такі. Критика євреїв акцентувалася на їх спорідненості з радянським режимом – «жидо-большевизмом». Тому винними у всіх бідах визначали «Сталіна і жидів».

Висновки. Отже, разом з іншими часописами Рівненщини журнал «Український Хлібороб» був одним із засобів німецької пропаганди в регіоні. Незважаючи на професійну направленість часопису

(створений переважно для сільського виробника), пропаганда нацизму була і тут. Тому ми не погоджуємося з К. Курилишином, який твердить, що «фахове спрямування журналу сприяло його незаполітизованості» [24, 453].

Спрямування антирадянської й антибільшовицької риторики було вихідною позицією критики ворогів. Причиною всіх бід українського селянства визнавали попередній режим «жидо-більшевизму». На сторінках журналу неодноразово звучить теза визволення «з-під більшовицького ярма» та переконання у невідворотності перемоги армії «Великонімеччини». Таким чином формувалася лояльна позиція українців щодо нацистів. Вибірковий успіх такої пропаганди серед населення можна пояснити злочинами попередньої влади, жертви якої спочатку з надією дивилися на німців як на спасителів та дослівно вважали їх «посланцями Бога» [26, 59].

Список використаних джерел і літератури

1. Арад И. Катастрофа евреев на оккупированных территориях Советского Союза (1941–1945) / И. Арад. – Днепропетровск : Центр «Ткума» ; ЧП «Лири ЛТД» ; Москва : Центр «Холокост», 2007. – 816 с.
2. Беркгоф К. Антисемітизм в україномовних виданнях у Райхскомісаріаті «Україна» / К. Беркгоф // Наукові записки : збірник. – К. : Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2006. – Вип. 31. – 161 с.
3. Боротьба з галапасами у курей // Український хлібороб. – Рівне, 1942. – Чис. 4. – С. 22.
4. Важливе повідомлення // Волинь. – Рівне, 1941. – 19 жовт. – С. 3.
5. Від видавництва // Волинь. – Рівне, 1942. – Чис. 39 (67). – 24 трав. – С. 1.
6. Від редакції // Український Хлібороб. – Рівне, 1942. – Чис. 10. – Жовт. – С. 16.
7. Дані видання «Український Хлібороб» // Український Хлібороб. – Рівне, 1942. – Чис. 17. – 20 груд. – С. 16.
8. Документ доби: публіцистика Уласа Самчука 1941–1943 років / упоряд. А. Жив'юк. – Рівне : ВАТ «Рівненська друкарня», 2008. – 456 с.
9. Гончеренко О. Політика нацистського геноциду євреїв України / О. Гончеренко // Архіви окупації. 1941–1944 / Держ. ком. архівів України ; упоряд. Н. Маковська. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 790–795.
10. Державний архів Рівненської області (далі – Держархів Рівненської обл.), ф. Р-280, оп. 1, спр. 1, 227 арк.
11. Держархів Рівненської обл., ф. Р-280, оп. 1, спр. 2, 61 арк.
12. Держархів Рівненської обл., ф. Р-280, оп. 1, спр. 3, 161 арк.
13. Держархів Рівненської обл., ф. Р-280, оп. 1, спр. 11, 366 арк.
14. Держархів Рівненської обл., ф. Р-280, оп. 1, спр. 12, 50 арк.
15. Держархів Рівненської обл., ф. Р-280, оп. 1, спр. 14, 41 арк.
16. Держархів Рівненської обл., ф. Р-280, оп. 1, спр. 15, 187 арк.
17. Держархів Рівненської обл., ф. Р-280, оп. 1, спр. 35, 140 арк.
18. Колесник П. До читачів «Українського Хлібороба» / П. Колесник // Український Хлібороб. – Рівне : [б. в.], 1942. – Січ. – Чис. 1. – С. 1.
19. Колесник П. На шляху до відродження українського хліборобства / П. Колесник // Український хлібороб. – Рівне, 1942. – Лют. – Чис. 2. – С. 1–2.
20. Колесник П. Оголошення / О. Колесник // Український Хлібороб. – Рівне, 1942. – Квіт. – Чис. 4. – обкл. зв.
21. Комарянський О. Піроплазмоз / О. Комарянський // Український хлібороб. – Рівне, 1942. – Верес. – Чис. 9. – С. 14–15.
22. Комарянський О. Чума свиней / О. Комарянський // Український хлібороб. – Рівне, 1942. – Серп. – Чис. 8. – С. 15.
23. Комарянський О. Що таке носатизна і способи з боротьби з нею / О. Комарянський // Український хлібороб. – Рівне, 1942. – Берез. – Чис. 3. – С. 24–26.
24. Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1944). Історико-бібліографічне дослідження : у 2 т. Т. 2: Н–Я. – Львів : Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, 2007. – 578 с.
25. Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.): за матеріалами української легальної преси : монографія / К. Курилишин ; НАН України ; ЛННБ України ім. В. Стефаника ; Львів. від-ня Ін-ту укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Львів : [б. в.], 2010. – 328 с.
26. Лауер В. Творення нацистської імперії та Голокосту в Україні / В. Лауер ; пер. з англ. С. Коломійця, Є. Ровного. – К. : Зовнішторвидав України ; Український центр вивчення історії Голокосту, 2010. – 365 с.
27. Михайлюк М. В. Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України у 1941–1944 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / М. В. Михайлюк ; Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». – К., 2006. – 223 с.

28. Михальчук Р. Реєстрація та ідентифікація євреїв Рівненщини як підготовчий етап у вирішенні «єврейського питання» / Р. Михальчук // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : наук. зап. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. – Рівне : РДГУ, 2011. – Вип. 22. – С. 237–241.
29. Носаль М. Волинські скарби – лікарські рослини / М. Носаль // Український хлібороб. – Рівне, 1942. – Лютий–берез., трав.–листоп. – Чис. 2–3, 5–10.
30. Подольський А. Дослідження проблем антисемітської пропаганди в пресі часів нацистської окупації в сучасній українській історіографії / А. Подольський // Наукові записки : збірник. – К. : Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2006. – Вип. 31. – 161 с.
31. Радчик Р. В. Газета «Волинь» та однойменне видавництво (1941–1944 рр.): організаційний і проблемно-тематичний аспекти : автореф. канд. філол. наук : 10.01.08 / Радчик Раїса Віталіївна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2005.
32. Сугацька Н. В. Геноцид проти єврейського населення півдня України в роки німецько-румунської окупації (1941–1944 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Н. В. Сугацька. – Запоріжжя, 2006. – 189 с.
33. Тільки пильний хлібороб одержує справедливі премії за труд, споживчі добра і добра щоденного вжитку! // Український хлібороб. – Рівне, 1942. – Квіт. – Чис. 4. – С. 31.
34. Український хлібороб, засівайте на весні свою землю, бо інакше будете голодувати // Український хлібороб. – Рівне, 1942. – Берез. – Чис. 3. – С. 16.
35. Українські хлібороби, Ви мусите прогудувати також Ваших братів у містах // Український хлібороб. – Рівне, 1942. – Березень. – Чис. 3. – С. 22.
36. Українці! Перемога Німеччиною большевиків дасть нам світле майбутнє. Чесною працею на ріллі, на підприємствах і урядах докажімо свою національну свідомість та політичну зрілість // Український хлібороб. – Рівне, 1942. – Квіт. – Чис. 4. – С. 3.
37. Федорчук П. Яке тепло любить городина / П. Федорчук // Український хлібороб. – Рівне, 1942. – Лютий. – Чис. 2. – С. 16–17.
38. Ходаківський М. Сортове питання в садівництві Волині / М. Ходаківський // Український хлібороб. – Рівне, 1942. – Квіт. – Чис. 4. – С. 14–15.
39. Ходаківський М. Що є культурний ґрунт / М. Ходаківський // Український хлібороб. – Рівне, 1942. – Лют. – Чис. 2. – С. 7–8.
40. Храпливий Є. Нова організація німецького села / Є. Храпливий // Український хлібороб. – Рівне, 1942. – Січ. – Чис. 1. – С. 12–14 ; Лют. – Чис. 2 – С. 5–6 ; Квіт. – Чис. 4. – С. 32 – кінцева обгортка.
41. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 22, спр. 330, арк. 32.
42. Цієї весни не може залишитися незасіяним ані одного, хоч найменшого, клаптика // Український хлібороб. – Рівне, 1942. – Квіт. – Чис. 4. – С. 24.
43. Шадурський П. Годуймо крілики / П. Шадурський // Український хлібороб. – Рівне, 1942. – Берез. – Чис. 3. – С. 10–12.
44. Шене. Заклик. Український хліборобе / Шене // Український хлібороб. – Рівне, 1942. – Черв. – Чис. 6. – С. 2.
45. Якубчик М. Як відучити курку квоктати / М. Якубчик // Український хлібороб. – Рівне, 1942. – Черв. – Чис. 6. – С. 11.
46. 15.000 німецьких баранів мериносів для розвитку української годівлі овець. Перебрання першого транспорту в Ковлі // Український хлібороб. – Рівне, 1942. – Верес. – Чис. 9. – С. 11.

Олександр Семенів

Військово-історичні аспекти проведення наступальних та оборонних операцій Червоної армії і Вермахту на території Західної України (березень–липень 1944 р.)

На основі аналізу архівних документів, опублікованих джерел, вітчизняної та зарубіжної наукової літератури досліджено хід визволення Тернопільської області від німецької окупації під час Другої світової війни. При цьому головну увагу присвячено питанням підготовки та ведення бойових дій в географічних умовах Західної України. Розкрито умови та фактори, що зумовили проведення Проскурівсько-Чернівецької та Львівсько-Сандомирської операцій на Тернопільщині, окреслено особливості підготовки та характерні риси проведення, проаналізовано їх результати та наслідки.

Ключові слова: німецько-радянська війна, Проскурівсько-Чернівецька операція, Східна Галичина.